

Н. ДОЖЫНА

З гісторыі нотадрукавання ў Беларусі ў XVII – XVIII ст.

У гісторыі кнігадрукавання Беларусі, пачатак якой адзначаны друкарскай дзейнасцю Ф. Скарыны, С. Буднага, В. Цялінскага, С. Собаля, С. Полацкага, пэўны інтарэс музыкантаў – даследчыкаў і выканаўцаў – прывабліваюць тыя старонкі, якія звязаны з першымі аўчыннымі нотнымі выданнямі.

Лёс музычных першадрукаў неабходна разглядаць у непасрэднай залежнасці ад дзейнасці на беларускіх землях праваслаўя, каталіцтва і ўніяцтва. Як вядома, асноўным кірункам справы друкарняў, якія знаходзіліся ў шматлікіх гарадах і мястэчках тагачаснай Беларусі, было выданне богаслужбовай літаратуры. Таму першыя кнігі, што выходзілі з іх у той час, гэта царкоўныя богаслужбовыя выданні – Трыодзь (Посная і Каляровая), Актоіх і яго скарочаны варыянт Шасціднеў, Ірмалой і некаторыя іншыя.

Выходзілі натаваныя кнігі галоўным чынам з буйных кірылічных друкарняў – Віленскіх, Супрасльскай і Магілёўскай¹, якія друкавалі шырокае кола літаратуры рознага прызначэння. Менш інфармацыі можна знайсці аб друку музычных кніг іншымі беларускімі друкарнямі – Куцеінскай (пад Оршай), Слуцкай, Гарадзенскай.

Зразумелы той факт, што выхад у свет першых на беларускіх тэрыторыях нотных выданняў пёўчых царкоўных кніг папярэднічалі іх натаваныя аналагі. Так, па захаваных звестках першым старадрукам, які выйшаў у віленскай друкарні В. Гарабурды ў 1592 г., быў Актоіх. Ён быў надрукаваны на грубай паперы шрыфтам, скапіраваным з выданняў І. Фёдарова, і ўпрыгожваўся арнамантам і застаўкамі.

У XVII ст. вялікая частка старадрукаваных кніг выходзіць з брацкіх друкарняў. Так, у перыяд з 1636 г. па 1638 г. ў Ма-

гіл'еўскім брацкім выдавецтве С. Собаля было надрукавана і перавыдана мноства кніг, сярод якіх Псалтыр, Апостал і Актоіх. У кніжных зборах беларускіх бібліятэк і музеяў нашу ўвагу прыцягнулі два ненатаваных Актоіха², выдадзеных друкарняй Куцеінскага Богаяўленскага кляштара ў 1646 г. Гэтыя выданні, арыгінальныя па мастацкім афармленні і складзе тэкстаў, адлюстроўваюць асаблівасці службаў мясцовых традыцый. У іх можна сустрэць ілюстрацыі з выяўленнем візантыйскага гімнографа І. Дамаскіна, які працуе над складаннем стыхіры «Вячэрняя наша малітвы» — аднаго з найболей важных і паказальных песнепеваў Актоіха.

У канцы XVII – XVIII ст. у сувязі з сацыяльна-эканамічным і палітычным крызісам, а таксама з развіццём уніяцкага і езуцкага кнігадрукавання практычна ўсе праваслаўныя брацкія друкарні спынілі сваю дзейнасць. Аднай з тых, дзе працягвалі ў гэты час друкаваць кнігі на царкоўнаславянскай мове, была Магілёўская Богаяўленская Друкарня М. Вошчанкі. У ёй перавыдавалася царкоўная праваслаўная літаратура, якая друкавалася раней у іншых друкарнях. Вошчанка ўпершыню ў беларускім кірылічным кнігадрукаванні пачаў шырока выкарыстоўваць гравюру на медзі. Вядома, што першым яго досведам ўжывання металагравюры ў афармленні кірылічных кніг быў тытульны ліст да Актоіха, выдадзенага ў 1628 г.³

Тытульныя лісты праваслаўных богаслужбовых кніг, надрукаваных у Магілёўскай Богаяўленскай Друкарне, былі ўпрыгожаны пышным раслінным арнамантам, малюнкамі рэлігійных сюжэтаў са святымі і анёламі. Магілёўскія выданні ўтрымоўвалі таксама арыгінальныя застаўкі, ініцыялы. Гэтае своеасаблівае мастацкае афармленне можна ахарактарызаваць як стыль так званага «магілёўскага барока», у якім арганічна спалучаюцца лакальныя мастацкія традыцыі з традыцыямі заходнееўрапейскага барока і візантыйскага мастацтва. У двух «Октоихах, или Осмогласниках», выдадзеных Магілёўскай Богаяўленскай Друкарней у 1746 г. і 1754 г., сустрэлася яшчэ адна ілюстрацыя гравюры М. Вошчанкі з выявай І. Дамаскіна, погляд якога засяроджаны на адкрытай кнізе.

У беларускіх зборах быў выяўлены таксама Актоіх, выдадзены ў 1728 г. ўніяцкай Супрасльскай друкарняй⁴. Яго поўная

назва наступная: «Октоихъ си есть Осмогласникъ Творение Преподобнаго отца нашего Иоанна Дамаскина Всесилнаго в Троицы Бога Благодатию Благовелением Вселенскаго Архидіея Венедикта Папы Римскаго». Па змесце гэты Актіох амаль не адрозніваецца ад праваслаўных.

У XVII ст. Магілёўская брацкая, Супрасльская, Гарадзенская Каралеўская і Віленская Траецкая друкарні выпускалі шэраг выданняў для старавераў. Паколькі іх паселішчы на Беларусі з'явіліся ў другой палове XVII ст., стараверскія суполкі ўжо да XVIII ст. прадпрымалі спробы наладзіць у беларускіх друкарнях выданне стараверскай літаратуры па ўзорах рускіх «даніканаўскіх» кніг. Таму не выключана, што ў XVIII ст. з гэтых беларускіх друкарняў выходзілі ненатаваныя пеўчыя кнігі для стараверскага карыстання.

Вядома таксама, што з пачатку XVII ст. (дакладна з 1609 г.) з друкарні братоў Мамонічаў выйшлі некалькі выданняў кніг Трыодзь і Актіох, якія з гэтага часу да канца XVIII ст. больш не перавыдаваліся. У канцы XVIII ст. з'яўляюцца выданні Трыодзі з арыгінальнай застаўкай: адлюстраваныя на ёй епіскап і два анёлы, адзін з якіх іграе на музычным інструменце басэтле. Яшчэ адно выданне Трыодзі здзейснілі базыліяне ў 1793 г. у Супраслі па заказе старавераў. З гэтай жа мэтай у Вільні ў 1792 г. быў выдадзены Шасціднеў, перадрукаваны з маскоўскіх выданняў. Вядомыя таксама тры магілёўскія выданні Актіоха (1730, 1740, 1754 гг.).

Выданне менавіта нотных кніг у той час было з'явай рэдкаснай і толькі набірала рух. Аднымі з першых натаваных выданняў, што выйшлі з беларускіх земляў, як адзначаюць даследчыкі, былі «Последованіе постригу двою во искусе, си есть у малый иноческій образ и во великий» і пеўчая кніга Ірмалой. Першая з іх, надрукаваная ў 1697 г., змяшчае нотны тэкст толькі часткова — на старонцы шостага адваротнага знаходзіцца натаваны «квадратнай нотай» трапар «Объятия отца». Спосаб друкавання трапара да канца не зразумелы: на адной драўлянай дошцы награвіраваны лінейкі нотнага стану, а ноты разам з тэкстам — на другой дошцы. Друк трапара двухкаляровы — кінаварру выкананы застаўка, нотны стан, тэкст і арнаментальныя ўпрыгожванні ніжняй нотнай лінейкі. Усё астатняе, у тым ліку

нотныя знакі, выканана чорным колерам. Вядома, што такі спосаб нотадрукавання выкарыстоўваўся ў заходнееўрапейскіх краінах ужо з XV ст.

З канца XVI ст. у праваслаўных і ўніяцкіх друкарнях выдаваліся натаваныя Ірмалой, якія мелі асабліва шырокае распаўсюджанне ў царкоўным абыходзе. На працягу XVI – XVIII ст. Супрасльская друкарня выдала каля сямі Ірмалояў, першы з іх – у 1717 г. На сённяшні момант вядома аб месцазнаходжанні толькі чатырох з іх – у Расійскай дзяржаўнай бібліятэцы (г. Масква) і Бібліятэцы акадэміі навук (Санкт-Пецярбург)⁵.

ЗАЎВАГІ

¹ Гл. аб гэтым: Гісторыя беларускай кнігі: у 2 т. / склад. М. Нікалаеў. – Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2009. – Т. 1: Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага. – С. 289.

² Кнігі захоўваюцца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі (№ 09/4846), Цэнтральнай нацыянальнай бібліятэцы акадэміі навук Беларусі (№ К16–18/Нр-67/ор200).

³ Гл. аб гэтым: *Бярозкіна, Н.* Гісторыя кнігадрукавання Беларусі (XVI – пачатак XX ст.) / Н. Бярозкіна. – Мінск: Беларуская навука, 1998. – С. 60.

⁴ Старадрук знаходзіцца ў НББ № 09/4093.

⁵ Гл. аб гэтым: Гісторыя беларускай кнігі... – С. 294.